

منابع درآمدی و مصارف بانکها

احمد رضا اخلاقی^۱

چکیده

بانک‌ها نقش بسیار مهمی را در اقتصاد کشور به عنوان مهم‌ترین عنصر بازار پولی ایفا می‌کنند. وظیفه جذب و تجهیز منابع مورد نیاز برای فعالیت‌ها و پروژه‌های سرمایه‌گذاری بر عهده نظام مالی است. بانک‌ها اصلی‌ترین تأمین‌کننده منابع مالی بخش‌های واقعی اقتصاد محسوب شده و درکنار کارکرد اصلی خود که واسطه‌گری پولی، تجهیز و تخصیص بهینه منابع و ارائه خدمات متنوع به مشتریان باشد، درآمدزایی و کسب سود نیز می‌باشد. بررسی منابع اصلی درآمدی بانک‌ها و مصارف آن‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است. لذا این موضوع در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است.

این پژوهش به روش تحلیلی توصیفی است. منابع اصلی درآمدی بانک‌ها، ناشی از درآمدهای عملیاتی و درآمدهای حاصل از کارمزد است. راه‌های زیادی برای افزایش درآمد و سودآوری بانک‌ها وجود دارد. همچنین عواملی هستند که بر منابع درآمدی و مصارف بانک‌ها، مؤثرند. شناسایی عوامل مؤثر بر منابع درآمدی و مصارف بانک‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است. عوامل مؤثر بر سودآوری بانک به دو گروه عمده تقسیم می‌شود، عوامل داخلی و عوامل خارجی.

در نتیجه مدیریت کارایی هزینه‌ها، دارایی‌ها، مدیریت نقدینگی و سرمایه در میان عوامل داخلی و رشد اقتصادی در میان عوامل بیرونی رابطه مثبت و معنی‌داری با درآمد بانک‌ها دارند و تورم پایین، با یک معنی‌داری اثر معکوسی را بر سودآوری و درآمد بانک‌ها گذاشته است.

کلید واژه‌ها: درآمد بانک‌ها، سودآوری، مصارف بانک‌ها، کارمزدها، درآمد و هزینه‌ها.

مقدمه

یکی از ارکان اصلی بازارهای مالی، بانک‌ها می‌باشد که نقش مهمی در تأمین مالی بخش‌های اقتصادی جامعه دارد. با توجه به اهمیت بانک‌ها در اقتصاد جامعه، بررسی عملکرد و فعالیت آن‌ها که در سه بخش تجهیز منابع، تخصیص منابع و ارائه خدمات می‌باشد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

بانک‌ها مانند سایر بنگاه‌های اقتصادی به دنبال درآمدی هستند که سودآوری داشته باشد. درآمد بانک‌ها به طور کلی به دو دسته‌ی درآمدهای مشاع و درآمدهای غیر مشاع تقسیم می‌شود. درآمدهای مشاع: بخشی از درآمد بانک هست که به واسطه مشارکت افراد به دست می‌آید. دریافت سپرده‌های مدت دار از مشتریان، سرمایه‌گذاری سپرده‌ها در کسب‌وکارهای مختلف و ارائه تسهیلات مدت دار به مشتریان سبب ایجاد درآمدی برای بانک می‌شود؛ که این درآمد ناشی از اختلاف نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات اعطایی و همچنین سود حاصل از سرمایه‌گذاری‌ها است. درآمدهای غیر مشاع: دسته‌ای دیگر از درآمدهای بانک است، که به واسطه دریافت کارمزد خدمات ارائه شده و ارائه مشاوره‌های مالی و سرمایه‌گذاری حاصل می‌شود. خدمات اعتبار اسنادی، خدمات ضمانت‌نامه بانکی، خدمات بانک‌داری الکترونیک، خدمات ارزی، کارمزد نگهداری اسناد و اوراق بهادار مشتریان، صدور انواع چک‌ها و... درآمدهای غیر مشاع هستند.

درآمد و مصارف بانک‌ها با شرایط اقتصادی جامعه رابطه مستقیمی دارد. با تغییر شرایط اقتصادی، درآمد و مصارف بانک‌ها نیز دست خوش تغییر می‌شوند.

۱- منابع اصلی درآمدی بانک‌ها

۱-۱- درآمد عملیاتی

درآمد عملیاتی از مابه‌التفاوت نرخ سود^۱ پرداختی به سپرده‌گذاران و نرخ سود دریافتی از پرداخت تسهیلات به دست می‌آید، با توجه به وظیفه مهم بانک‌ها (جمع‌آوری وجوه و توزیع آن در قالب تسهیلات)، درآمد حاصل از مابه‌التفاوت نرخ سود از منابع اصلی درآمدی آن‌ها محسوب می‌شود. درآمد عملیاتی از فعالیت‌های اصلی و اساسی بانک که همان واسطه‌گری وجوه باشد، نشأت می‌گیرد. تغییرات نرخ سود مسلماً تغییرات در درآمد عملیاتی بانک‌ها را در بر دارد.

۱. نرخ سود هزینه‌ای است که در ازای استقراض پول پرداخت می‌شود.

۱-۱-۱- تغییرات نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات

۱-۱-۱-۱- تغییرات نرخ سود در بانکداری متعارف

نرخ‌های سود در بانکداری متعارف یا ثابت است و یا اینکه متغیر می‌باشد. امکان عقد قرارداد با نرخ ثابت و یا متغیر برای مشتریان به صورت داوطلبانه در چنین سیستم‌هایی وجود دارد. در قراردادهای با نرخ سود ثابت، تحولات آتی اقتصاد در آن بی‌تأثیر بوده و مشتریان ریسک‌گریز از آن استفاده می‌نمایند؛ لیکن در قراردادهای با نرخ سود متغیر، نرخ‌ها بر حسب شرایط اقتصادی و مطابق تحولات بازار تغییر می‌کند. تجهیز منابع نیز به جهت عدم محدودیت در نرخ‌های سود سپرده‌ها در شرایطی کاملاً رقابتی صورت می‌پذیرد. وجود نرخ‌های متفاوت و یا به عبارتی چند نرخ در این سیستم معطوف به ارزیابی ریسک متقاضیان می‌باشد (کریمخانی و فراتی، ۱۳۹۱: ۶).

۱-۱-۱-۲- تعیین نرخ سود

از مهم‌ترین ابزارهای کارآمد در سیاستگذاری اقتصاد کلان و ایجاد ثبات و رشد اقتصادی، نرخ سود است (کشاورزیان، ۱۳۸۸: ۳) به طور طبیعی یک فرد سرمایه‌های خود را در قالب مجموعه‌ای از انواع دارایی نگهداری می‌نماید. به طور مثال در سبد دارایی یک فرد می‌توان به مجموعه‌ای شامل پول نقد، سپرده بانکی، کالاهای بادوام، طلا و ارز، سهام اشاره کرد. فرد در تصمیم‌گیری خود در نحوه تخصیص دارایی خویش به هر یک از موارد یاد شده به دو عامل ریسک و بازدهی توجه دارد. با فرض ثبات شرایط ریسک هر یک از این دارایی‌ها، طبیعتاً عامل نرخ بازدهی نقش اصلی را در نحوه تخصیص دارایی فرد ایفا می‌نماید. براین اساس تعیین نرخ سود بانکی در سطحی بالاتر از نرخ بازدهی سایر دارایی‌ها می‌تواند باعث جذب بخش عمده دارایی فرد به بانک‌ها شود. از طرف دیگر تعیین نرخ‌های سود بانکی به نحو غیرمنطقی و در سطح پایین به طوری که جذابیت سپرده‌گذاری در بانک‌ها را از بین ببرد، می‌تواند به تضعیف منابع مالی بانک‌ها و هجوم منابع به سمت سایر بازارها منجر شود.

البته باید به این نکته توجه داشت که نرخ‌های سود در اقتصاد به صورت دو جانبه عمل می‌کند. از یک طرف افزایش زیاد این نرخ‌ها بدون توجه به وضعیت نرخ‌های بازدهی در سایر حوزه‌ها، می‌تواند به بروز ضعف و رکود در سایر بازارها و افزایش بی‌دلیل هزینه منابع مالی بانک‌ها منجر گردد (کریمخانی و فراتی، ۱۳۹۱: ۹).

از طرف دیگر تعیین نرخ‌های سود در سطوحی پایین می‌تواند به تضعیف منابع مالی بانک‌ها و هجوم سرمایه از حوزه‌های بانکی و مولد به سمت حوزه‌های سفته بازی منجر شود. لیکن دو نکته همواره باید مدنظر قرار داشته باشد. اول آنکه در هر حال نرخ‌های سود واقعی در اقتصاد باید مثبت باشد. در غیر این

صورت اقتصاد با وضعیت سرکوب مالی مواجه خواهد شد که ضررهای متعددی را برای بخش‌های مختلف اقتصاد بالاخص بخش‌های واقعی خواهد داشت. مطلب دیگر آنکه نرخ سود باید متناسب با تغییر شرایط اقتصادی تغییر یابد، زیرا تثبیت نرخ‌های سود بدون توجه به شرایط اقتصادی می‌تواند نتایج معکوسی را دربر داشته باشد (همان).

در ایران در رابطه با تعیین نرخ سود بانکی، سه دیدگاه متفاوت وجود دارد که هر یک، دلایل خود را دارند. طرفداران نظریه افزایش نرخ سود بانکی می‌گویند به دلیل وجود تورم زیاد در کشور و نرخ سود بالا در بازار غیررسمی پول که برآیند عرضه و تقاضای پول است، نرخ سود بانکی باید افزایش یابد. طرفداران کاهش نرخ سود بانکی باور دارند که متوسط سود کسب شده در بخش‌های مختلف اقتصادی رقم کمی است و برای اینکه بخش‌های مولد کشور بتوانند به فعالیت خود ادامه دهند و سود بانکی را پرداخت کنند، باید نرخ‌های سود بانکی کمتر باشد. سومین گروه، طرفدار شناور کردن نرخ سود بانکی هستند. برخی از اندیشمندان اقتصادی به ویژه متفکران بانکداری اسلامی، نرخ سود دستوری را با مبانی بانکداری بدون ربا مغایر می‌دانند و اعتقاد دارند که نرخ سود، باید بر اساس قرارداد مشارکتی بین بانک و مشتری تعیین شود و مشتری (شریک) براساس توان ایجاد سود، قرارداد منعقد کند (کشاورزیان، ۱۳۸۸: ۴-۳).

۳-۱-۱-۱- نرخ سود در نظام غیر ربوی و نظام بانکی ایران

یکی از موضوع‌های چالش برانگیز سال‌های اخیر بخش پول و بانکداری در ایران، موضوع تعیین نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات بانک‌ها و دیگر موسسه‌های اعتباری بوده است. تعیین نرخ سود و کیفیت تصمیم‌گیری و نحوه ابلاغ آن، آثار متعدد فقهی، حقوقی و اقتصادی بر جای می‌گذارد، و پیش از همه، ثبات اقتصادی و ثبات تصمیم‌گیری در بخش اقتصادی کشور را زیر سوال می‌برد. پژوهش‌های نظری و تجربی نشان می‌دهد که نرخ‌های سود بانکی چه در طرف سپرده‌ها و چه در طرف تسهیلات در یک بازار آزاد اقتصادی نتیجه تعادلی، میل نهایی به پس‌انداز و ارزش افزوده سرمایه در بخش واقعی اقتصاد است و تغییر نرخ‌های سود بانکی، روی حجم سپرده‌ها، ترکیب انواع سپرده‌ها، سرمایه‌گذاری و نرخ تورم تأثیر می‌گذارد. بنابراین هر نوع تغییری باید با رعایت دقیق کارشناس اقتصادی و تشخیص جایگاه هر یک از متغیرهای کلان و میزان حساسیت آن‌ها در ارتباط با تغییرات نرخ سود بانکی باشد. در حال حاضر با اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا و معرفی عقود با بازدهی ثابت و مشارکتی، ضوابط تعیین سود و یا نرخ بازده مورد انتظار ناشی از تسهیلات اعطایی بانک‌ها و حداقل و حداکثر سود و یا بازده مورد انتظار بر طبق ماده (۱) آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا بر عهده شورای پول و اعتبار می‌باشد.

هم‌چنین بر طبق ماده (۶) آیین‌نامه فصل چهارم قانون مذکور بانک مرکزی می‌تواند در تعیین حداقل نرخ سود (بازده) احتمالی برای انتخاب طرح‌های سرمایه‌گذاری و یا مشارکت و نیز تعیین حداقل و یا عندالزوم حداکثر نرخ سود مورد انتظار و یا نرخ بازده احتمالی برای سایر انواع تسهیلات اعطایی بانکی دخالت نماید.

نرخ سود = نرخ سود مورد انتظار بانک از تسهیلات - (کارمزد + هزینه‌های ریسک + سود بانک)

توضیح اینکه فرض بر این است که در بانکداری بدون ربا رابطه فوق بین نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات پس از تعیین سود قطعی بانک برقرار باشد. لذا نرخ‌های سود سپرده‌ها بر اساس نرخ‌های شاخص مرتبط که مهمترین آن‌ها تورم است تعیین می‌شود. اما در مقابل می‌بایست نرخ تسهیلات اعطایی را نیز محاسبه نمود، بر این اساس: نرخ سود مورد انتظار تسهیلات = نرخ کارمزد و سود + نرخ ریسک + نرخ سود سپرده در بین عوامل فوق محاسبه نرخ ریسک از پیچیدگی خاصی برخوردار است و عوامل متعدد و متغیری در تعیین آن مؤثرند و اثر تعیین‌کننده‌ای در تعیین نرخ تسهیلات دارد. اعمال سیاست‌های پولی و نحوه نظارت بر سیستم بانکی، بگونه‌ای است که پوشش ریسک از طریق تغییرات نرخ سود عملاً ممکن نیست، در واقع شورای پول و اعتبار بمنظور تحقق اهداف کلان اقتصادی نرخ سود تسهیلات بانکی را به نسبتی که حمایت از فعالیت‌های اقتصادی هریک از بخش‌های اقتصادی ایجاب می‌کند، تعیین می‌نماید؛ هم‌چنین این شورا نوسانات نرخ سود به نرخ قطعی تعیین شده را محدود می‌نماید و این عوامل سبب عدم پوشش ریسک پذیرفته شده از طریق نوسانات نرخ سود توسط بانک‌ها می‌گردد. نگاهی به بازار غیر رسمی پول، عدم تناسب نرخ تسهیلات بانک‌ها با نرخ سود مورد انتظار بازار را ملموس‌تر می‌سازد، بازار غیر رسمی پول و سرمایه ایران با وجود گستردگی‌اش از انسجام خاصی برخوردار نیست و نرخ سود حاکم بر آن از نوسانات زیادی برخوردار است. با توجه به شاخص‌های اقتصادی، نقطه نظرات گسترده‌ای در خصوص تغییر نرخ سود بانک‌ها مطرح گردیده که آن‌ها را می‌توان در دوگروه عمده موافقان افزایش نرخ سود و طرفداران کاهش نرخ سود تقسیم کرد. از دیدگاه آموزه‌های اسلامی بهترین گزینه برای تعیین قیمت در وضعیت رقابت سالم و در چارچوب شریعت، آزادسازی قیمت‌ها و پیروی از قیمت بازار و عرضه و تقاضا است.

به عبارت دیگر از دیدگاه نظری می‌توان گفت که نظام بانکی فعلی کشور ایران یک نظام غیرربوی است، اما آنچه که بیشتر مورد نقد بوده است، مباحث مربوط به قانون و آیین‌نامه‌های بانکداری بدون ربا نبوده است، بلکه نحوه‌ی به کارگیری این قانون و آیین‌نامه‌هاست که مورد انتقاد قرار می‌گیرد. این باور در طیف نسبتاً وسیعی از مردم وجود دارد که فقط صورت عملیات بانکی، در بعد از سال‌های ۱۳۶۳ یا قبل

از آن، تغییر کرده است و نه ماهیت آن‌ها (سلیمی فر، ۱۳۸۴: ۱۰۲-۱۰۴).

۲-۱- درآمد حاصل از کارمزد

درآمد حاصل از کارمزد، دسته‌ای دیگر از درآمدهای بانک است که به واسطه دریافت کارمزد خدمات ارائه شده و ارائه مشاوره‌های مالی و سرمایه‌گذاری حاصل می‌شود. از جمله این درآمدها: ۱- خدمات اعتبار اسنادی ۲- خدمات ضمانت‌نامه بانکی ۳- خدمات بانکداری الکترونیک ۴- خدمات ارزی ۵- کارمزد نگهداری اسناد و اوراق بهادار مشتریان ۶- صدور انواع چک‌ها می‌باشد. اهمیت درآمد حاصل از کارمزد را باید در تفاوت آن با درآمدهای عملیاتی جست‌وجو نمود و این تفاوت را اینگونه می‌توان بیان نمود که اگر در کسب درآمدهای عملیاتی که حاصل از اختلاف نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات اعطایی و همچنین سود حاصل از سرمایه‌گذاری‌ها است و با توجه به بهای تمام شده پول که از دو آیتم اصلی: ۱- هزینه‌های تخصیص منابع (بهره‌ای) ۲- هزینه‌های غیرپولی (شامل هزینه‌های اداری، پرسنلی و هزینه مطالبات) تشکیل شده است. در نتیجه با معوق شدن تسهیلاتی که بانک‌ها درآمد خود را مخصوصاً در سال‌های قبل بر سود کسب شده از آن‌ها متمرکز نموده‌اند نه تنها آن هزینه‌ها پوشش لازم پیدا نمی‌کند بلکه هزینه‌های دیگر تحمیل شده ناشی از این معوقات را که در حال حاضر به عنوان بیماری سیستم بانکی محسوب می‌گردد، تحمیل بانک‌ها می‌نماید و از ارزش درآمد عملیاتی کاسته شده و اهمیت آن را کم‌رنگ‌تر می‌نماید، اما در مقابل درآمدهای حاصل از کارمزد به عنوان یک درآمد نقدی تأثیر بیشتری در سودآوری بانک‌ها از خود نشان می‌دهد که باعث شده بانک‌ها با پی بردن به اهمیت این درآمد، با تبلیغات خدمات متنوع خود رقابت خود را در کسب سهم بیشتر از این نوع درآمد در بازار را شروع نمایند و با نگاهی کوتاه به صورت‌های مالی ارائه شده بانک‌ها که نشان دهنده افزایش درآمدهای ناشی از کارمزد، هر سال نسبت به سال قبل آن‌ها بوده حاکی از تلاش بانک‌ها در به‌دست آوردن این نوع درآمد می‌باشد. بنابراین برای ایجاد شرایط درآمدزای مطلوب در بانکداری امروز درآمد حاصل از کارمزد را باید با برنامه‌ریزی صحیح و بلندمدت در بانک‌ها بیش از پیش ایجاد و تقویت نمود. با افزایش رقابت در سطح بین الملل، بانک‌ها نیز برای کسب سود حداکثری به سمت درآمد از محل ارائه خدمات، معطوف شده است. از طرف دیگر مقررات "کمیتة بال" و تأکید شدید آن بر رعایت نسبت کفایت سرمایه، سبب شده تا بانک‌ها رغبت زیادی به افزایش ناگهانی دارایی‌های ریسک‌پذیر مانند تسهیلات نداشته باشند. لذا اخذ کارمزد از راه‌های گوناگون با لحاظ کردن انواع ریسک، مورد توجه قرار می‌گیرد.

جهت‌گیری مدیران بانک‌ها همواره بر این بوده که منابع درآمدی را به سمت کارمزدها سوق دهند. به این معنا که در قبال ارزش افزوده‌ای که بانک برای مشتریان ایجاد می‌کند، سهمی به عنوان کارمزد و

حق الزحمه بانک برداشت نمایند. (<https://www.khabaronline.ir/amp/۱۲۸۳۹۵۸>)

در یک تقسیم‌بندی کلی، درآمدهای ناشی از کارمزد که نصیب بانک‌ها می‌شود، سه قسم است (<https://banki.ir/?p=۲۱۱۱۵>).

۱-۲-۱ درآمد‌های ناشی از کارمزدهای زمانی

دریافت این‌گونه کارمزدها با توجه به مدت آن تعیین می‌شود، از جمله این موارد می‌توان به کارمزد اعتبارات اسنادی ریالی که به ازای ۳ ماهه اول، ۲ در هزار به نسبت کل مبلغ اعتبار کارمزد اخذ می‌شود، اشاره کرد. با توجه به قرار گرفتن اعتبارات اسنادی داخلی و بین‌المللی در این گروه، بخش زیادی از کارمزدهای بانکی از این محل ناشی می‌شود. زمان و مبلغ از متغیرهای اصلی در این روش محسوب می‌شوند. به عبارتی دیگر، هر اندازه مبلغ و زمان ارائه خدمات بانکی بیشتر باشد، کارمزد بیشتری اخذ می‌شود (همان).

۱-۲-۲ کارمزدهای حاصل از نتیجه تبدیلات ارزی

دریافت این کارمزدها از مابه‌التفاوت نرخ خرید و فروش ارزهای بیگانه به دست می‌آید. در سطح بین‌المللی، نرخ خرید و فروش انواع ارز با توجه به سیاست هر بانک تعیین و اعلام می‌شود. بدیهی است چنانچه سیاست یک بانک بر جمع‌آوری یک ارز متمرکز شود، ممکن است نرخ اعلامی برای خرید ارز شناخته شده مورد نظر، بالاتر از نرخ رقبا باشد. از طرف دیگر نرخ فروش ارز شناخته شده نیز به عواملی همچون حاشیه سود مورد نظر و مازاد ذخایر ارزی هر بانک بستگی دارد. بسیاری از بانک‌های پیشرفته دنیا با دایر کردن اداره خزانده‌داری و تشکیل اتاق معاملات پولی ضمن پوشش ریسک‌های موجود از جمله ریسک نوسانات نرخ ارز، نسبت به خرید و فروش انواع ارز در سطح بین‌المللی اقدام و درآمد قابل توجهی کسب می‌کنند (همان).

۱-۲-۳ سایر کارمزدها

از جمله این کارمزدها می‌توان به کارمزد انواع خدمات ریالی مانند صدور حواله‌جات و بروات اشاره کرد. به هر حال ارائه خدمات بانکی مطلوب می‌تواند ضمن کسب کارمزد، عاملی موثر در افزایش منابع بانک نیز باشد.

۱-۲-۴ فعالیت‌های درآمد محور

اخیراً بانک‌ها به کسب درآمد از طریق فعالیت‌های درآمد محور پرداخته اند و کسب درآمد از طریق راه‌های سود محور را ترک کرده‌اند.

به عنوان مثال: جدای از سپرده‌ها و تسهیلات بانک‌ها خدمات بیمه‌ای، خدمات بانکی سرمایه‌گذاری، کارگزاری سهام، صندوق متقابل، مدیریت دارایی‌ها و انواع خدمات مالی را به مشتریان خود پیشنهاد می‌دهند. بانک‌ها این مزیت را دارند که این خدمات را برای حجم وسیع مشتریان خود توسعه دهند. بانک‌ها هم‌چنین توسعه محصولات خود را به منظور افزایش سودآوری خود انجام می‌دهند. بانک‌ها از بازار مشتقات به عنوان معامله ارز، نقدینگی و کاهش ریسک سود استفاده کرده یا با استفاده از این بازارها با عملیات بورس بازی و تبادلات، سود خود را بهبود می‌بخشند. بازار مشتقات نیاز به سرمایه زیادی نداشته و در یک تاریخ در آینده تسویه شده و ارزش آن به ارزش کالای مشتق شده از آن بستگی دارد (همان).

۳-۱ راه‌های افزایش درآمد و سودآوری بانک‌ها

افزایش سودآوری به توانایی بانک در کسب سود اشاره دارد. سودآوری نتیجه نهایی همه برنامه‌ها و تصمیمات مالی شرکت است. اغلب از متغیرهای سود به فروش، بازده دارایی‌ها و بازده حقوق صاحبان سهام برای اندازه‌گیری سودآوری استفاده می‌شود (احمدپور و شهسواری، ۱۳۹۳: ۳۷-۵۸). امروزه بانک‌ها برای جلب سرمایه‌گذاران، سعی در حداکثر کردن ارزش بانک دارند و افزایش درآمد و رشد در سود، یکی از راه‌کارهایی است که برای این کار در نظر می‌گیرند.

بهترین راه برای اندازه‌گیری سودآوری یا ارزیابی عملکرد یک شرکت یا بانک، محاسبه نرخ بازده دارایی‌ها و نرخ بازده حقوق صاحبان سهام است. نرخ بازده حقوق صاحبان سهام، رابطه بین حجم حقوق صاحبان سهام شرکت یا بانک و سود را تعیین می‌کند. شرکت یا یک بانکی بر سرمایه‌گذاری‌های خود بیافزاید، از محل حقوق صاحبان سهام ولی نتواند به تناسب، مقدار سود پس از کسر مالیات خود را افزایش دهد، نرخ بازده حقوق صاحبان سهام کاهش می‌یابد. بنابراین افزایش حجم سرمایه‌گذاری شرکت یا بانک، به خودی خود باعث بهبود وضع مالی شرکت نمی‌شود (بازیگر، ۱۳۸۴: ۱).

به‌طور کلی منابع اصلی بانک‌ها یا از طریق درآمدهای عملیاتی، یا از طریق درآمدهای کارمزد است. لذا می‌توان موارد زیر را به عنوان راه‌های افزایش درآمد و سودآوری بانک بیان نمود.

۳-۱-۱ ضرورت کسب مهارت برای افزایش حاشیه سود

می‌توان گفت، به‌طور کلی، کسب‌وکار اصلی یک بانک قرض گرفتن و قرض دادن پول است. درآمدهای شان تشکیل می‌شود از بهره‌ای که از مشتریان مستقل کسب می‌کنند. بهره‌ای که از قبل واگذاری تسهیلات به دست می‌آورند همیشه بالاتر از بهره‌ای است که به سپرده‌ها اختصاص می‌دهند. این تفاوت در نرخ‌گذاری دو نوع مختلف بهره همان

چیزی است که بیشترین منابع بانک‌های تجاری و خرده‌فروشی را تشکیل می‌دهد. آن‌ها اساساً سپرده‌ها را از محل پول نقدی تأمین می‌کنند که مشتریان نزد آنان به امانت می‌گذارند.

نرخ بهره‌ای که بانک اِعمال می‌کند تماماً وابسته است به دینامیک عرضه و تقاضا برای یک مقدار خاص، شمار افرادی که حاضرند بدان میزان تسهیلات بگیرند، و مقدار مشخصی که بانک می‌تواند به عنوان تسهیلات واگذار کند. قوانین خاصی که بانک مرکزی هر کشور تعیین کرده است، توانایی بانک در واگذاری تسهیلات و شرایط افراد برای اخذ آن را مشخص می‌کند. دلیل اش این است که اعطای وام کار پر مخاطره‌ای است و همیشه معلوم نیست که آیا بانک می‌تواند مقداری تسهیلاتی که واگذار کرده است را احیا کند یا خیر.

بانک‌های سرمایه‌گذاری، خدمات دیگری دارند مثل شرکت‌های مشاور در زمینه تصمیمات سرمایه‌گذاری، عرضه عمومی اولیه یا انتشار سهام که شرکت‌ها را قادر می‌کند در فهرست بورس قرار گیرند، انتشار پذیرهنویسی عرضه عمومی اولیه و اِعمال هزینه‌های مشاوره در تمام این موارد. همچنین، به مبادله سهام می‌پردازند و دارای جایگاه ارزش خارجی و بدهی در بازار هستند تا پایه ثروت خود را گسترش دهند.

افزایش حاشیه سود از اهداف مدیران مؤسسات مالی محسوب می‌شود. بسیاری از بانک‌های کشور در حال گذر از سیستم بانکداری سنتی به سوی بانکداری الکترونیکی هستند. مجهز شدن به سیستم‌های بانکداری الکترونیک مستلزم صرف هزینه‌های گزافی است که بازده آتی آن سال‌ها طول خواهد کشید. از طرف دیگر کاهش نرخ تسهیلات (به عنوان مهمترین منبع درآمد بانک‌ها) می‌تواند حاشیه سود آن‌ها را تحت تأثیر جدی قرار دهد. لذا ارایه سبد خدمات بانکی به خصوص خدمات نوین از راه‌هایی است که سال‌هاست بانک‌های پیشرفته در برنامه‌ریزی خود به کار می‌گیرند.

۲-۳-۱ کاهش هزینه‌ها

هزینه، نقطه مقابل و کاهنده درآمد است و آنچه در مقابل درآمد و کاهنده درآمد باشد هزینه نامیده می‌شود و آن عبارت است از بهای تمام شده خدماتی است که به منظور کسب درآمد، خرج شده باشد. پرداخت تسهیلات می‌تواند ریسکی مانند ریسک عدم پرداخت (ریسک اعتباری) را در بر داشته باشد. چنانچه مطالباتی، معوق شود، برای وصول آن باید هزینه‌هایی صرف شود که می‌توان عنوان هزینه‌های پنهان را برای آن‌ها اطلاق کرد، زیرا هنگامی که تسهیلاتی به سرفصل مطالبات معوق منتقل می‌شود، هزینه تلفن، هزینه تلف شدن وقت کارمندان و سایر هزینه‌های ثابت و متغیری که برای وصول آن به کار می‌رود که به بدهی معوق نیز اضافه نمی‌شود، به بانک تحمیل می‌شود. وجود هزینه‌های (زاید پنهان و

آشکار) مانعی جدی در افزایش سودآوری بانک محسوب می‌شود. یکی از مهمترین و بهترین مزایای خدمات بانکی، وصول کارمزد و درآمد حاصل از آن به محض ارایه خدمات است. دریافت کارمزد ناشی از ارایه خدماتی بانکی، به محض انجام شدن، در صورت‌های مالی بانک منعکس می‌شوند که این امر با اصل تحقق و تطابق حسابداری نیز سنجیت دارد.

نیاز به یک سیستم حسابداری مناسب برای محاسبه و ارایه اطلاعات مالی مهمی چون بازده دارایی، بازده سرمایه، خالص درآمد ناشی از مابه‌التفاوت نرخ سود دریافتی و پرداختی، نسبت خالص سوددهی، درآمد حاصل از کارمزد، خالص سود عملیاتی و بهره‌وری کارکنان لازم و ضروری است. به این دلیل تجزیه و تحلیل نسبت‌های مالی یاد شده برای افزایش نقاط قوت و پوشش نقاط ضعف صورت می‌گیرد. ایجاد زمینه‌ای برای رشد درآمد خدمات بانکی از اهم مواردی است که مدیران آن‌ها را مدنظر قرار می‌دهند، اما در شرایط رقابتی بازار و با وجود رقبا، تحقق این مهم جز با انجام برنامه‌ریزی امکان پذیر نخواهد بود. به بیانی دیگر ارایه خدمات نوین و اضافه کردن آن‌ها به سبد خدمات قابل ارایه بانکی همراه با تلاش برای کاهش بهای تمام شده آن خدمات سبب تنوع محصول و در نهایتاً افزایش سودآوری خواهد بود.

۳-۳-۱ راه‌های مختلف برای افزایش کسب کارمزد

انجام خدماتی که به اخذ کارمزد منجر می‌شوند اغلب کاربر و مهارت طلب هستند. بنابراین انجام دادن اینگونه خدمات معمولاً هزینه‌های عملیاتی بانک را افزایش می‌دهند. چنانچه نسبت کارمزدهای اخذ شده به مجموع دارایی‌های یک بانک نسبت به رقبا کمتر باشد، ممکن است علامتی بر ناکارایی باشد. از طرف دیگر افزایش ناگهانی کارمزدهای اخذ شده نیز ممکن است دلیلی بر وارد شدن بانک به حوزه‌های فعالیتی جدید مانند خرید و فروش ارز، صدور ضمانتنامه‌های ارزی-ریالی، اعتبارات اسنادی باشد که در این صورت ریسک وارد شدن در این فرآیند جدید می‌باید مد نظر قرار گرفته و مدیریت شود. بنابراین ارتقای سطح دانش و مهارت کارکنان به خصوص برای معرفی و انجام دادن خدمات نوین به مشتریان از الزاماتی است که در افزایش کارمزدها مد نظر قرار می‌گیرد.

یکی دیگر از راه‌های افزایش ارایه خدمات، گسترش و تقویت عملیات ارزی است. به دلیل وجود تفاوت ارزش بین پول ملی با پول کشورهای بیگانه، وصول هر واحد پول خارجی به عنوان کارمزد و با تبدیل آن به پول ملی، مبالغ قابل توجهی ریال نصیب بانک می‌شود. رشد قابل توجه کارمزدهای اخذ شده ناشی از خدمات ارزی بانک‌ها نشان دهنده این است که می‌توان با اتکا بر آن، خدمات ارزی را گسترش داد و تقویت کرد.

به طور کلی، افزایش کارمزدهای بانکی از سه بخش امکان پذیر است: ۱- درآمد ناشی از کارمزدهای زمانی ۲- کارمزدهای ناشی از نتیجه تبدیلات ارزی ۳- سایر کارمزدها. در ابتدای فصل این موارد توضیح داده شد.

در نتیجه، بانک‌ها بر خلاف مؤسسات تولیدی و بازرگانی، دارایی‌هایی مانند موجودی کالا یا مواد اولیه ندارند که بتوان آن‌ها را به امید افزایش قیمت آتی نگهداری و ذخیره کرد، بلکه قدرت و مزیت بالقوه موجود در بانک‌ها به تسهیلات و خدماتی است که ارائه می‌دهند. کاهش نرخ سود تسهیلات بانکی، حاشیه سودآوری بانک‌ها را تحت تأثیر جدی قرار داده و آن‌ها را وادار به کسب درآمد از راه‌هایی غیر از پرداخت تسهیلات کرده است. از این رو افزایش سهم ارائه خدمات می‌تواند سودآوری بانک‌ها را نه تنها هموار، بلکه تضمین کند.

به طور مثال بانک رفاه با نگاه متفاوت به موضوع سهم درآمد از تسهیلات و رعایت کامل ضوابط و مقررات ابلانگی شورای پولی و اعتبار بانک مرکزی معتقد است. جهت‌گیری مدیران بانک رفاه همواره بر این بوده که منابع درآمدی را به سمت کارمزدها سوق دهند. به این معنا که در قبال ارزش افزوده‌ای که بانک برای مشتریان ایجاد می‌کند، سهمی به عنوان کارمزد و حق الزحمه بانک برداشت نمایند. بنابراین، رویکرد اصلی بانک رفاه در زمینه درآمدزایی، دریافت کارمزد در ازای خدمت رسانی با کیفیت به مشتریان است.

بانک رفاه کارگران در تلاش است تا سهم درآمد از ناحیه تسهیلات را به تدریج کاهش داده و بیشتر درآمد را از طریق توسعه خدمات به مشتریان کسب کند. در حوزه درآمدزایی ناشی از تسهیلات نیز به دنبال این است که بیشتر سهم درآمدی بانک از ناحیه افزایش حجم تسهیلات باشد نه دریافت سود بیشتر از مشتریان (<https://www.ibena.ir>).

۴-۱ عوامل مؤثر افزایش درآمد و سودآوری بانک‌ها

بحران‌های اقتصادی در جهان به خوبی نقش نظام‌های مالی و اهمیت نهادهای مالی را در رشد اقتصادی برجسته کرده است، نظام‌های مالی می‌توانند با تمرکز منابع و وجوه محدود برای سرمایه‌گذاری‌های عظیم، یک اقتصاد را بهره‌ورتر کنند. با توجه به اهمیت سیستم بانکی، شناسایی عوامل مؤثر بر سودآوری بانک‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است. سودآوری بیشتر بانک‌ها نه تنها به بانک‌ها اجازه ایجاد وجوه برای اعطای اعتبارات بیشتر به اقتصاد را می‌دهد بلکه سرمایه‌گذاری در محیط‌های پر

ریسک را برای سیاست گذاران بانک‌ها تضمین می‌کند. به علاوه بازده مقبولی برای سهامداران دربر دارد.^۱ بر اساس تحقیقات انجام شده توسط آنتونیو تروخیلو پونز عوامل مؤثر بر سودآوری بانک به دو گروه عمده عوامل داخلی و عوامل خارجی تقسیم می‌شوند.^۲

عوامل داخلی: به مجموعه فعالیت‌ها و عواملی که می‌تواند تحت کنترل مدیریت بانک قرار گیرد گفته می‌شود. از جمله می‌توان اشاره کرد به مدیریت پرتفوی دارایی‌ها و بدهی‌ها، کفایت سرمایه، مدیریت نقدینگی، مدیریت درآمدها و هزینه‌های بانک، مدیریت منابع انسانی (باقری، ۱۳۸۶: ۶).

عوامل خارجی: عواملی چون شرایط اقتصادی حاکم بر اقتصاد کشور مثل شرایط تورمی و یا رکود اقتصادی، عوامل سیاسی و اجتماعی داخل کشور، بحران‌های مالی جهانی، منطقه‌ای و یا بحران‌های داخل کشور، تحریم‌های اقتصادی و بانکی خارجی، نرخ‌های دستوری سود سپرده‌ها و تسهیلات که از طرف دولت‌ها و بانک‌های مرکزی اعلام می‌گردد و... می‌باشد. عوامل خارجی معمولاً خارج از کنترل مدیریت بانک می‌باشند. اما از طریق مدیریت ریسک هر یک از موارد ذکر شده، می‌توان زیان ناشی از بحران‌های پیش رو را به حداقل ممکن رساند.

علاوه بر سیاست‌های کلی مدیریتی حاکم بر بانک، کارایی واحدهای بانک در ایجاد درآمد و کنترل هزینه از عوامل مهم و تعیین کننده سود و زیان بانک می‌باشد به عبارت دیگر کنترل صحیح هزینه‌ها و افزایش کارایی عملیاتی در جهت افزایش درآمد، بهبود سودآوری واحدها و به تبع آن سود بانک را در پی خواهد داشت.

مدیریت سود به طور تلویحی مدیریت هزینه‌ها و درآمدها می‌باشد. با توجه به اینکه غالباً کسب و کار اصلی بانک جذب منابع مالی و تخصیص آن در قالب تسهیلات اعطایی می‌باشد عمده ترین هزینه‌های بانک هزینه جذب منابع و اصلی ترین درآمدهای بانک، درآمد حاصل از تسهیلات محسوب می‌گردد. بنابراین ترکیب منابع جذب شده و نحوه تخصیص آن در تعیین حاشیه سود بانک می‌تواند نقش مهمی ایفا نماید.

۲- مصارف بانک‌ها

مصارف بانک‌ها در واقع همان دارایی‌های بانک‌ها شامل وجه نقد، مطالبات از بانک مرکزی،

۱. Antonio. T.P, "What determines the profitability of banks? Evidence from Spain", Accounting and Finance, Volume ۵۳, p. ۵۶۱ – ۵۸۶.

۲. Antonio. T.P, "What determines the profitability of banks? Evidence from Spain" نقل در فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات تجربی حسابداری مالی سال ۱۴ شماره ۵۴ تابستان ۱۳۹۶، ص ۱۱۶

مطالبات از بانکها، تسهیلات اعطایی و دارایی‌های ثابت می‌باشند. با توجه به آمارهای موجود، سهم هر یک از اجزای دارایی‌ها، عمده قلم دارایی‌های سیستم بانکی ایران را تسهیلات اعطایی تشکیل می‌دهد. وامها، تسهیلات یا اعتبار بانکی را می‌توان از جنبه‌های گوناگون طبقه‌بندی نمود. یک طبقه‌بندی می‌تواند به صورت تسهیلات اعطایی به بخش‌های مختلف اقتصادی باشد؛ مانند تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی، مسکن و ساختمان، بازرگانی و خدمات، صنعت و معدن و صادرات. یک تقسیم‌بندی دیگر از تسهیلات اعطایی بانک‌ها می‌تواند به تفکیک عقود اسلامی باشد که این تسهیلات به دو گروه عمده عقود مشارکتی (مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مضاربه، معامله سلف و سرمایه‌گذاری مستقیم) و عقود مبادله‌ای (فروش اقساطی، جعاله، اجاره به شرط تملیک و قرض الحسنه) تقسیم می‌شوند. تقسیم‌بندی دیگری نیز از تسهیلات وجود دارد که تسهیلات را از لحاظ مدت سررسید، به وام‌های کوتاه مدت، میان مدت و بلندمدت تقسیم می‌کنند.

۱-۲ اقسام مصارف بانکها

مصارف بانک‌ها به دو قسم تقسیم می‌شود:

۱- مصارف عملیاتی: مصارفی است که برای کسب سود و در راستای اهداف بانک به خرج گرفته می‌شود. هزینه‌های تجهیزات و اداری صندوق - هزینه‌های شرکت در مناقصات و مزایده‌های طرح‌های سرمایه‌گذاری هزینه‌های نصب دستگاه کارت خوان در جاهای پرتردد برای حفظ سهم بانک از سپرده‌های مردم و هزینه‌های تبلیغات.

۲- مصارف غیر عملیاتی در راستای عملیات بانک نیست. مثل هزینه‌های رفاهی و اقامتی کارکنان در اقسا نقاط کشور- هزینه مدرسه‌سازی در نقاط محروم برای تبلیغات- هزینه مسابقات ورزشی کارمندان.

مسلماً بحث ما در مصارف بانک‌ها در اینجا، قسم اول، یعنی مصارف عملیاتی که در جهت کسب سود و اهداف بانک می‌باشد.

۲-۲ عوامل تأثیرگذار بر هزینه‌های بانک

در مقابل درآمد، هزینه است. هزینه عبارتست از بهای تمام شده خدماتی که به منظور کسب درآمد مصرف می‌شود. هزینه‌های بانک می‌تواند متأثر از چهار عامل اصلی، دارایی‌ها، بدهی‌ها، دریافت خدمات و هزینه‌های پرسنلی و اداری باشد.

انتخاب بهینه ترکیب منابع و مصارف در بانک، بهترین راه برای مدیریت دارایی‌ها و بدهی‌های بانک است. دو نگاه در مدیریت منابع و مصارف وجود دارد. نگاه اول، رویکرد هدف‌گذاری بر مبنای

کسب حداکثر سود است. نگاه دوم، رویکرد هدف گذاری بر اساس دست یابی به حداقل ریسک می باشد. در نگاه اول فرض بر این است که بانک انواع ریسک موجود را در تصمیم گیری های خود در نظر نمی گیرد و تنها کسب حداکثر سود برای آن اهمیت دارد. در نگاه دوم عکس این حالت است، بانک بدون توجه به سود آوری به دنبال به حداقل رساندن ریسک های مورد مواجهه خود می باشد واضح است که هردوی این حالات حدی هستند. بانک ها در فضای رقابتی، یک راه میانه را دنبال می کنند (مقدم، ۱۳۹۱: ۳۹).

۲-۲-۱ مدیریت دارایی ها

تعریف مدیریت دارایی ها عبارت است از انتخاب بهینه ترکیب دارایی ها به منظور کسب بیشترین بازده با پذیرش سطح معقولی از ریسک، با هدف افزایش ارزش حقوق صاحبان سهام و منافع سپرده گذاران. در این تعریف به چهار نکته اساسی اشاره می شود. ترکیب دارایی ها، بیشترین بازده، پذیرش سطح معقولی از ریسک، افزایش ارزش حقوق صاحبان سهام و منافع سپرده گذاران. ترکیب ارقام دارایی ها و تعیین سهم هریک از آن ها از نکات با اهمیت مدیریت دارایی ها محسوب می گردد. طبعاً بهترین ترکیب از لحاظ بازدهی، افزایش سهم دارایی های با بازده بالا و کاهش دارایی های بدون بازده و با بازده کم می باشد. تحقق این هدف ضمن اینکه می تواند ریسک زیادی را بدنبال داشته باشد بلکه می تواند منافع صاحبان سهام و سپرده گذاران را با مخاطره جدی مواجه نماید. لذا لازم است مدیریت بانک در راستای کسب بیشترین بازده و افزایش ارزش حقوق صاحبان سهام و منافع سپرده گذاران سطح معقولی از پذیرش ریسک را در سیاست های ابلاغی به واحدهای بانک جهت تعیین سهم هریک از ارقام دارایی ها را مد نظر قرار دهد.

۲-۲-۲ مدیریت بدهی ها

منابع مالی بانک ها در واقع همان بدهی های شبکه بانکی شامل انواع سپرده ها، بدهی به بانک مرکزی، سپرده های دولتی، حساب سرمایه و سایر بدهی ها می باشند. سپرده های بخش خصوصی: مهمترین رقم بدهی بانک ها، بدهی به صاحبان سپرده ها است. سپرده های بانکی عبارتند از تعهد بانک ها در مقابل مشتریان برای پرداخت وجه نقد. در سیستم بانکی دو نوع سپرده وجود دارد: سپرده های دیداری و سپرده های غیردیداری (سپرده های قرض الحسنه پس انداز و سپرده های سرمایه گذاری مدت دار کوتاه و بلند مدت).

بدهی به بانک مرکزی: درصدی از منابع مالی بانک ها از طریق استقراض به دست می آید. بانک های تجاری می توانند از بانک مرکزی وام بگیرند. این وجوه را مساعده و تنزیل نیز می خوانند.

سپرده‌ها و وجوه بخش دولتی: دولت معمولاً وجوه خود را نزد بانک مرکزی نگهداری می‌کند و مخارج خود را نیز معمولاً از طریق حساب خزانه در بانک مرکزی پرداخت می‌کند. در مواردی نیز ممکن است دولت بخشی از وجوه خود را در سایر بانک‌ها نگهداری کند. در این صورت منابع مالی بانک‌های تجاری از طریق سپرده‌های دولت افزایش می‌یابد.

حساب سرمایه: این حساب از سه قلم سرمایه اولیه، مازاد و سود توزیع نشده تشکیل می‌شود. هر سه قلم ذکر شده باعث افزایش سرمایه بانک می‌شوند. سایر بدهی‌ها: شامل بدهی بانک‌ها به یکدیگر، وام‌ها و اعتبارات دریافتی از خارج و سپرده‌های ارزی است.^۱

اقدام بدهی بانک‌ها را از لحاظ هزینه‌زا بودن بطور کلی می‌توان در سه گروه طبقه‌بندی نمود. - منابع مجانی، مثل سپرده قرض الحسنه، بستانکاران موقت، و سایر منابع دیداری. - منابع ارزان قیمت، سپرده قرض الحسنه پس انداز، سپرده‌های کوتاه مدت با نرخ‌های پایین، خط اعتباری جذب شده از بانک مرکزی، تسهیلات ارزان قیمت دریافتی از بانک مرکزی و سایر بانک‌ها. - منابع گران قیمت، مثل انواع سپرده‌های مدت دار که بخش عمده هزینه‌های بانک ناشی از سود پرداختی به این گروه از منابع می‌باشد. تسهیلات دریافتی از سایر بانک‌ها، منابع ناشی از اضافه برداشت از بانک مرکزی.

با توجه به این طبقه‌بندی مدیریت بدهی‌ها را می‌توان اینگونه تعریف کرد، عبارتست از جذب منابع با هدف کاهش هزینه‌های عملیاتی (کاهش قیمت تمام شده پول)، این امر در صورتی محقق خواهد شد که ضمن افزایش سهم منابع ارزان قیمت از ترکیب اقلام بدهی، مدیریت نقدینگی بانک نیز طوری انجام پذیرد که اولاً با کمبود نقدینگی دچار نگردد و ثانیاً در شرایط کمبود نقدینگی ابزارهای جایگزین تأمین نقدینگی حداقل‌های هزینه را در پی داشته باشد.

۳-۲-۲ هزینه‌های پرداخت کارمزد

هزینه‌های مالی بانک‌ها عموماً شامل هزینه بهره تسهیلات دریافتی بانک‌ها می‌باشد، این هزینه بهره هم می‌تواند بهره تسهیلات دریافتی از دیگر بانک‌ها بوده و یا هزینه تسهیلات دریافتی از بانک مرکزی باشد. در واقع بانک‌ها به دلیل کمبود نقدینگی مجبور به دریافت وام می‌باشند.

۱. Shajari, H and Kamalzadeh, M. (۱۹۹۷). Banking and monetary economic Publication: Hasht bahasht, Esfahan, First Edition. in Persian

به طور مثال کارمزد پرداختی خدمات الکترونیکی در سال ۹۶، ۲۹۰۸ میلیارد ریال و در سال ۹۷ با افزایش این هزینه به ۳۳۲۸ میلیارد ریال رسیده است. در حالی که کارمزد دریافتی خدمات الکترونیکی در سال ۹۶، ۱۸۱۶ میلیارد ریال و در سال ۹۷، ۲۳۶۲ میلیارد ریال بوده است (گزارش سالانه بانک رفاه کارگران، ۱۳۹۷ش). این دو آمار نشان دهنده این است که هزینه‌های پرداختی بابت کارمزد توسط بانک‌ها عددی کمی نیست که جزء هزینه‌های عملیاتی بانک‌ها محسوب می‌شود.

۴-۲-۲ هزینه‌های اداری و پرسنلی

بخش عمده هزینه بانک‌ها هزینه‌های عمومی اداری و فروش شامل هزینه‌های پرسنلی، هزینه اجاره مکان شعب است. مقدار هزینه‌های اداری و عمومی بانک‌ها، که دقیقاً مربوط به هزینه‌های کارکنان (اعم از حقوق و دستمزد) و هزینه‌های اداری (اعم از اجاره، انتشارات و تبلیغات، آموزش، بیمه، حمل و نقل، سوخت و روشنایی، ملزومات و نگهداری دارایی‌های ثابت) است، که روند فزاینده بی‌ارتباط با عملکرد و کارایی بانک‌ها را دنبال می‌کند و مقایسه شاخص جمع درآمدها و جمع هزینه‌ها سودآوری بانک‌ها را نشان می‌دهد.

به طور نمونه براساس اطلاعات صورت مالی منتهی به شهریور ۹۹، هزینه‌های اداری-عمومی بانک رفاه در ۶ ماهه اول ۹۹ به ۲ هزار و ۴۹۲ میلیارد تومان رسیده که در مقایسه با رقم ۱۲۰۰ میلیارد تومانی ۶ ماهه ۹۸، رشد ۹۳ درصدی را نشان می‌دهد.

قابل ذکر است در نیمه اول امسال از کل ۲ هزار و ۴۹۲ میلیارد تومانی هزینه اداری-عمومی این بانک، حدود ۲ هزار و ۴۴ میلیارد تومان یا معادل ۸۲ درصد آن مربوط به هزینه‌های کارکنان (شامل حقوق و دستمزد و مزایا، بیمه بازنشستگی، سفر کارکنان) بوده است. از آنجایی که اندازه بانک‌ها و مقیاس عملکردی و تعداد شعب و نیز تعداد کارکنان بانک‌ها با هم برابر و هم اندازه نیست، به جای کل هزینه‌ها، برای مقایسه میزان هزینه اداری و عمومی بانک‌ها، از «سرانه هزینه ماهانه به ازای هر شعبه» استفاده می‌شود که سرانه هزینه اداره هر شعبه بانک رفاه ۴۰۴ میلیون تومان بوده است. یکی دیگر از داده‌های جالب توجه در صورت‌های مالی بانک‌ها، مقایسه سرانه هزینه کرد ماهانه هر بانک برای کارکنان خود، اعم از هزینه‌های اداری و عمومی است. در این خصوص داده‌ها نشان می‌دهد که سرانه ماهانه به ازای هر کارمند بانک رفاه کارگران نزدیک به ۴۳ میلیون در نیمه اول سال ۹۹ بوده است (همان).

۴-۳ تسهیلات اعطایی

روند تغییرات تسهیلات اعطایی بانک‌ها به قیمت‌های اسمی روندی نوسانی دارد. نسبت تسهیلات به سپرده‌ها نیز دارای نوسان ولی کاهشی و البته همواره بیشتر از مقدار استاندارد بین المللی توصیه شده می‌باشد.

یکی از چالش‌های پیش روی نظام بانکی کشور، مدیریت منابع و مصارف بانک‌هاست. طی سال‌های ۹۲ / ۱۳۸۴ نسبت مصارف به منابع (سپرده‌ها) بانک‌ها به طور متوسط بیش از ۱/۲ درصد می‌باشد،^۱ استانداردهای کمیته بال^۲ برای نظارت بانکی بیان می‌کند که نسبت مصارف به سپرده نمی‌بایست از مرز ۰/۸ تجاوز کند.^۳ مابه‌التفاوت رقم سپرده-ها تا تسهیلات یا از محل دارایی‌های بانک‌ها تأمین شده یا در قالب خطوط اعتباری، از بانک مرکزی قرض گرفته شده است، که این بدهی در نهایت به افزایش پایه پولی منجر شده است. آمارهایی که بانک مرکزی از میزان سپرده‌ها و مانده تسهیلات اعطایی در چند سال منتشر کرده است، روند نزولی نسبت تسهیلات به سپرده را نشان می‌دهد و این روند که معلوم نیست تا کجا ادامه خواهد داشت، قطعاً یکی از چالش‌های مهم اقتصاد ایران را شکل می‌دهد.

۱-۳-۲ مهم‌ترین دلیل کاهش قدرت وام‌دهی بانک‌ها

افت قابل توجه قدرت تسهیلات‌دهی بانک‌ها دلایل متعددی دارد، به عنوان مثال افت قدرت تسهیلات بانک رفاه کارگران، از مهم‌ترین دلایل آن سود مازاد و افزایش مطالبات معوق بوده به خصوص در سال‌های ۹۲ تا ۹۷ است. اکثر بانک‌ها چنین وضعیتی دارند.

در سال‌های ۹۲ تا ۹۷ صورت‌های سود و زیان بانک‌ها معمولاً سود حاصل از تسهیلات اعطایی و سود حاصل از سرمایه‌گذاری و سپرده‌گذاری کمتر از سود علی‌الحساب پرداختی به سپرده‌گذاران بوده است. این وضعیت در صورت مالی سال ۹۸ تا حدودی بهتر از سال‌های قبل شده اما همچنان برخی بانک‌ها با پدیده پرداخت سود مازاد به سپرده‌گذاران مواجه هستند (<http://www.newswire.ir/JIJDVDWJ>).

۴-۲ مطالبات از بانک مرکزی و دولت

۱-۴-۲ ذخایر بانک‌ها

بانک‌ها موظفند همواره نسبتی از بدهی‌های ایجاد شده و بطور اخص سپرده‌های اشخاص نزد خود را در بانک مرکزی نگهداری کنند. گرچه به ذخایر بانک‌ها بهره‌ای پراخت نمی‌شود، اما به دو دلیل بانک‌ها اقدام به نگهداری چنین ذخایری می‌کنند، ۱- همه بانک‌های تجاری باید طبق قانون درصدی از سپرده‌هایشان را به صورت ذخایر قانونی نزد بانک مرکزی نگهداری نمایند. ۲- بخش دیگر این سپرده‌ها

۱. بانک مرکزی ایران

۲. The Basel Committee on Banking Supervision

۳. Zarei, Z, Hemmati, M. (۲۰۱۱). Iran's banking system Operation, Economic news, PP ۳۷-۵۳. (in Persian)

که ذخایر اضافی (سپرده دیداری) نامیده می‌شود، همراه با موجودی صندوق بانک‌ها به جهت اینکه از نقدینگی بیشتری نسبت به بقیه دارایی‌ها برخوردار است، می‌توان در جهت نقد کردن چک‌هایی که به طور مستقیم و یا غیر مستقیم برای یکی از حساب‌های بانک کشیده می‌شود، نگهداری گردد. نسبت سپرده قانونی از جمله ابزارهای سیاست پولی بانک مرکزی می‌باشد. مطالبات بانک رفاه کارگران از بانک مرکزی در سال ۹۸، ۱۱۴۱۶ میلیارد تومان بوده است.^۱

بانک مرکزی از طریق افزایش نسبت سپرده قانونی حجم تسهیلات اعطایی بانک‌ها را منقبض و از طریق کاهش آن، اعتبارات بانک‌ها را منبسط می‌نماید (فرجی، ۱۳۸۰: ۸۰).

۲-۴-۲ مطالبات بانک‌ها از دولت

مطالبات بانک‌ها از دولت و یا به عبارت دیگر بدهی دولت به بانک‌های کشور چقدر است؟ این موضوع را کسی نمی‌داند؛ حتی خود بانک‌ها و دولت که طلبکار و بدهکار هستند ابهام در میزان دقیق بدهی‌های دولت به بخش‌های مختلف اقتصادی و از جمله بانک‌های کشور موجب شد تا در سال ۱۳۹۷ تشکیلاتی با عنوان «دفتر پایش تعهدات دولت» در سازمان برنامه و بودجه تاسیس شود تا اقداماتی در جهت سامان‌دهی بدهی‌ها و کنترل سقف آن صورت گیرد. وظیفه این دفتر، شناسایی تعهدات دولت و همچنین ارائه راه‌حل و تمهیداتی برای حل این مشکلات و بازپرداخت بدهی‌ها در قالب قوانین بودجه است (اسلامی منوچهری، ۱۴۰۰: ۱۴۰).

منشأ بخشی از بدهی‌های دولت به بانک‌ها به سال‌های ۸۲ و ۸۳ بازمی‌گردد. به عنوان مثال تسهیلات پرداختی بانک تجارت بابت زلزله بم در سال ۸۲ که هم‌چنان تسویه نشده و حتی بخشی از آن هنوز سررسید هم نشده است. هم‌چنین بخش دیگری از این مطالبات، اعتبارات اسنادی گشایش شده در قالب فاینانس است. این گشایش اعتبارها از سال ۸۳ به بعد انجام شده و اقساط آن برخی در سال ۸۸ و برخی در سال ۹۶ سررسید شده است. از جمله اعتبارات اسنادی یادشده مربوط به ساخت نیروگاه، سد و سایر طرح‌های عمرانی بزرگ است (اسلامی منوچهری، ۱۴۰۰: ۱۴۰).

۳- نتیجه گیری

بانک‌ها از دو منبع اصلی درآمد کسب می‌کنند، ۱- از طریق درآمد عملیاتی و ۲- از طریق درآمد حاصل از کارمزدها. درآمد عملیاتی از ما به التفاوت نرخ سود پرداختی به سپرده‌گذاران و نرخ سود دریافتی از پرداخت تسهیلات به دست می‌آید.

۱. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

در بانکداری غیر ربوی، بانک وجوهی را که از سپرده‌گذاران می‌گیرد، به عنوان قرض دریافت نمی‌کند، بلکه سپرده‌گذار، بانک را به عنوان وکیل خود انتخاب می‌نماید که در این صورت رابطه‌ی این دو، رابطه‌ی وکیل و موکل است و هیچ گونه مازادی پرداخت نمی‌شود.

درآمد دیگر بانک‌ها، درآمد حاصل از کارمزد است. درآمدهای حاصل از کارمزد به سه قسم تقسیم می‌شود:

۱. درآمدهای ناشی از کارمزدهای زمانی؛ دریافت این گونه کارمزدها با توجه به مدت آن تعیین می‌شود.
۲. کارمزدهای حاصل از نتیجه تبدیلات ارزی؛ دریافت این کارمزدها از مابه‌التفاوت نرخ خرید و فروش ارزهای بیگانه به دست می‌آید.
۳. سایر کارمزدها؛ از جمله این کارمزدها می‌توان به کارمزد انواع خدمات ریالی مانند صدور حواله‌جات و بروات اشاره کرد.

راه‌های افزایش درآمد و سودآوری بانک عبارتند از:

۱. اهمیت کسب مهارت برای افزایش حاشیه سو: بسیاری از بانک‌های کشور در حال گذر از سیستم بانکداری سنتی به سوی بانکداری الکترونیکی هستند.

۲. کاهش هزینه‌ها: رشد درآمد خدمات بانکی با کاهش بهای تمام شده آن خدمات سبب تنوع محصول و در نهایتاً افزایش سودآوری خواهد بود.

۳. افزایش کسب کارمزد: توجه به راه‌های گوناگون برای رشد کارمزد بانک‌ها؛ مانند وجود تفاوت ارزش بین پول ملی با پول کشورهای بیگانه، وصول هر واحد پول خارجی به عنوان کارمزد و با تبدیل آن به پول ملی، مبالغ قابل توجهی ریال نصیب بانک می‌شود.

با توجه به تحقیقات صورت گرفته، عوامل مؤثر بر سودآوری بانک به دو گروه عمده تقسیم می‌شود.

۱. عوامل داخلی: به مجموعه فعالیت‌ها و عواملی که می‌تواند تحت کنترل مدیریت بانک قرار گیرد گفته می‌شود.
۲. عوامل خارجی: عواملی چون شرایط اقتصادی حاکم بر اقتصاد کشور مثل شرایط تورمی و یا رکود اقتصادی، عوامل سیاسی و اجتماعی داخل کشور، بحران‌های مالی جهانی، منطقه ای و یا بحران‌های داخل کشور، تحریم‌های اقتصادی و بانکی خارجی، نرخ‌های دستوری سود سپرده‌ها و تسهیلات که از طرف دولت‌ها و بانک‌های مرکزی اعلام می‌گردد می‌باشد. عوامل خارجی معمولاً خارج از کنترل مدیریت بانک می‌باشند.

مصارف بانک‌ها در واقع همان دارایی‌های بانک‌ها شامل وجه نقد، مطالبات از بانک مرکزی، مطالبات از بانک‌ها، تسهیلات اعطایی و دارایی‌های ثابت می‌باشند. با توجه به آمارهای موجود، سهم هر یک از اجزای دارایی‌ها، عمده قلم دارایی‌های سیستم بانکی ایران را تسهیلات اعطایی تشکیل می‌دهد.

اقسام مصارف بانک‌ها عبارتند از: ۱- مصارف عملیاتی؛ مصارفی است که برای کسب سود و در

راستای اهداف بانک به خرج گرفته می‌شود. ۲- مصارف غیر عملیاتی در راستای عملیات بانک نیست مثل هزینه‌های رفاهی و اقامتی کارکنان در اقسا نقاط کشور. بحث ما روی قسم اول است که برای کسب سود و اهداف بانک می‌باشد.

هزینه‌های بانک می‌تواند متأثر از چهار عامل اصلی، دارایی‌ها، بدهی‌ها، دریافت خدمات و هزینه‌های پرسنلی و اداری باشد.

انتخاب بهینه ترکیب منابع و مصارف در بانک، بهترین راه برای مدیریت دارایی‌ها و بدهی‌های بانک است. مدیریت دارایی‌ها عبارت است از انتخاب بهینه ترکیب دارایی‌ها به منظور کسب بیشترین بازده با پذیرش سطح معقولی از ریسک، با هدف افزایش ارزش حقوق صاحبان سهام و منافع سپرده‌گذاران. کارشناسان رها شدن نرخ سود بانکی از سوی دولت و سپردن آن به رقابت بانک‌ها برای افزایش نرخ سود سپرده که در نهایت منجر به پرداخت سود مازاد بین سال‌های ۹۲ تا ۹۷ به سپرده‌گذاران شد را در کنار افزایش مطالبات معوق مهم‌ترین دلیل افت توان وام‌دهی بانک‌ها در سال‌های اخیر می‌دانند. کاهش تشکیل سرمایه ثابت ناخالص (سرمایه‌گذاری در ساختمان و ماشین‌آلات صنعتی) در اقتصاد یکی از مهم‌ترین شاخص‌هایی است که آثار و تبعات کاهش قدرت تسهیلات‌دهی بانک‌ها را نشان می‌دهد.

منابع

۱. احمدپور، احمد و شهسواری. معصومه (۱۳۹۳)، «مدیریت سود و تأثیر کیفیت سود بر سودآوری آتی شرکت‌های ورشکسته بورس و اوراق بهادار تهران»، مطالعات تجربی حسابداری مالی، دوره ۱۲، شماره ۴۱.
۲. بازیگر، محمدرضا (۱۳۸۴ش)، «رابطه بین نرخ بازده دارایی‌ها و نرخ تورم در شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران»، پایان‌نامه ارشد حسابداری، دانشگاه مازندران، دانشکده علوم اقتصادی و اداری.
۳. باقری، حسن (۱۳۸۶ش)، «تحلیل عوامل موثر بر سودآوری بانک‌های تجاری: مطالعه موردی بانک رفاه»، تحقیقات مالی، دوره ۸، شماره ۱.
۴. ریاحی، احمد (۱۳۸۱ش)، تئوری‌های حسابداری، ترجمه علی‌پارسیان، تهران: انتشارات ترمه.
۵. سلیمی‌فر، مصطفی (۱۳۸۴ش)، «بررسی مقایسه‌ای بانکداری ربوی و بدون ربا»، اندیشه حوزه، شماره ۵۳.
۶. فرجی، یوسف (۱۳۸۰ش)، پول، ارز و بانکداری، تهران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، وابسته به مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۷. کریمخانی، عباسعلی - فواتی، مهتاب، «بررسی اثر متغیرهای کلان اقتصادی بر منابع و مصارف بانک‌ها»، اداره تحقیقات و کنترل ریسک بانک سپه.
۸. کشاورزبان، اکبر (۱۳۸۸ش)، «تخمین نرخ سود بهینه بانکی برای حداکثرسازی رشد اقتصادی در ایران»، فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه، دوره ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان.
۹. مقدم، مرتضی (۱۳۹۱ش)، «مدیریت دارایی‌ها و بدهی‌ها و نقش آن در تدوین استراتژی‌های بهینه تصمیم‌گیری در ترکیب دارایی-بدهی بانک»، پیام آینده نشریه بانک آینده.
۱۰. منوچهری، حمید اسلامی (۱۴۰۰ش)، «چالش مزمن بدهی دولت به بانک‌ها»، روزنامه دنیای اقتصاد، شماره ۵۱۶۹، ۲۵ تیر.

۱۱- Antonio. T.P, "What determines the profitability of banks? Evidence from

Spain", Accounting and Finance, Volume ۵۳, p. ۵۸۶ - ۵۶۱ .
فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات تجربی حسابداری مالی سال ۱۴ شماره ۵۴ تابستان ۱۳۹۶، ص ۱۱۶

۱۲- Zarei, Z, Hemmati, M. (۲۰۱۱). Iran's banking system Operation,

Economic ۱۲- news, pp ۳۷-۵۳ (in persian)

۱۳-Shajari, H and Kamalzadeh, M. (۱۹۹۷). Banking and monetary economic

Publication: Hasht bahasht, Esfahan, First Edition. (in Persian)

سایت

<https://www.khabaronline.ir/amp/۱۲۸۳۹۵۸>

<https://banki.ir/?p=۲۱۱۱۵>

<http://www.newswire.ir/JIJDVDWJ>

<https://www.ibena.ir>